

Білінська Л. В.,
*викладач кафедри фундаментальних юридичних дисциплін
ПВНЗ «Буковинський університет»*

ВІДШКОДУВАННЯ ВИТРАТ НА ПРАВОВУ ДОПОМОГУ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ

REIMBURSEMENT OF COSTS FOR LEGAL ASSISTANCE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CURRENT ISSUES

Стаття присвячена дослідженню актуальних питань, що виникають у зв'язку з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Створення в Україні належної системи правової допомоги є однією з важливих гарантій як забезпечення права особи на судовий захист, так і елементом інструментарію ефективного правосуддя. Враховуючи значення кримінального провадження та його результатів для учасників такого процесу, останнім часто доводиться звертатися за професійною правничою допомогою, що часто вимагає витрачання чималих коштів. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання про відшкодування витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні, при чому це може бути актуальним як для підозрюваного, обвинуваченого, так і для потерпілого, цивільного позивача та відповідача.

Автором проаналізовано співвідношення понять «правова допомога» та «правнича допомога» та наголошено на тому, що тепер не лише у Конституції України, але і у профільному Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вживається термін «правнича допомога», у зв'язку з чим аргументовано необхідність внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України і використання у ньому терміну «правнича допомога» замість «правова допомога».

Як правило, питання про відшкодування витрат на правову допомогу вирішується у вирокі суду, проте якщо розгляд справи у суді завершується не ухваленням вироку, а постановленням ухвали, то суд має вирішити питання про розподіл процесуальних витрат в ухвалі, якою закінчує розгляд справи.

Досліджено актуальну судову практику Верховного суду у частині вирішення питань, що стосуються відшкодування витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Наголошено, що у випадку заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, питання про відшкодування цивільному позивачу понесених ним витрат на правову допомогу вирішується на основі загальних положень цивільного процесуального законодавства.

Ключові слова: адвокат, захисник, правова допомога, правнича допомога, кримінальне провадження, кримінальне судочинство, процесуальні витрати.

The article is devoted to the study of topical issues arising in connection with the reimbursement of costs for legal assistance in criminal proceedings.

The creation of an appropriate system of legal aid in Ukraine is one of the important guarantees of ensuring the individual's right to legal protection, as well as an element of the toolkit of effective justice. Considering the importance of criminal proceedings and its results for the participants of such a process, the latter often have to seek professional legal assistance, which often requires the expenditure of considerable funds. In this regard, the issue of reimbursement of costs for legal assistance in criminal proceedings becomes important, and this may be relevant both for the suspect, the accused, and for the victim, civil plaintiff and defendant.

The author analyzed the relationship between the concepts of "legal aid" and "legal aid" and emphasized that now not only the Constitution of Ukraine, but also the relevant Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" uses the term "legal aid", in connection with which the need to make appropriate changes to the Criminal Procedure Code of Ukraine and to use the term "legal aid" instead of "legal aid" is argued.

As a rule, the issue of reimbursement of legal aid costs is resolved in the court verdict, however, if the court proceedings end not with the adoption of a verdict, but with the issuance of a resolution, then the court must resolve the issue of the distribution of procedural costs in the resolution that ends the proceedings.

The current judicial practice of the Supreme Court in the part of solving issues related to the reimbursement of costs for legal assistance in criminal proceedings has been studied.

It is emphasized that in the case of filing a civil lawsuit in criminal proceedings, the issue of compensation to the civil plaintiff for legal aid expenses incurred by him is decided on the basis of the general provisions of civil procedural legislation.

Key words: lawyer, defender, legal aid, legal aid, criminal proceedings, criminal proceedings, procedural costs.

Вступ. Особам, які стають учасниками кримінального провадження і не мають юридичної освіти, нелегко самотійно розібратися з усіма тонкощами та нюансами таких процедур. Враховуючи значення кримінального провадження та його результатів для учасників такого процесу, останнім часто доводиться звертатися за професійною правничою допомогою, що часто вимагає витрачання чималих коштів. У зв'язку з цим важливого значення набуває питання про відшкодування витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні, при чому це може бути актуальним як для підозрюваного, обвинуваченого, так і для потерпілого, цивільного позивача та відповідача. Проблеми, пов'язані з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні, завжди перебувають у центрі уваги як академічної спільноти, так і практикуючих юристів. Питання щодо співмірності, справедливості та ефективності механізмів відшкодування особі витрат, які вона понесла у зв'язку із наданням їй правової допомоги у кримінальному провадженні, потребують глибокого аналізу та дослідження.

Стан дослідження. Актуальні проблеми розподілу процесуальних витрат у кримінальному провадженні досліджували такі науковці, як: В. Дрозд, Н. Дроздович, О. Капліна, В. Маляренко, В. Нор, Н. Поліщак, В. Тertiшник, С. Шаренко та інші. Разом з тим, актуальним залишається дослідження актуальних питань, що виникають у зв'язку з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Метою статті є розкриття актуальних питань, що виникають у зв'язку з відшкодуванням витрат на правову допомогу у кримінальному провадженні.

Результати дослідження. Судово-правова реформа в Україні спрямована переважно на створення об'єктивного слідства, кваліфікованого сильного захисту та незалежного суду. Рівночасно, щоб ця триєдина формула правосуддя була практично життєвою, необхідні розроблення і створення сильного правового інструментарію правосуддя, який гарантував би досягнення об'єктивної істини в кожній справі [1, с. 124]. Створення в Україні належної системи правової допомоги є однією з важливих гарантій як забезпечення права особи на

судовий захист, так і елементом інструментарію ефективного правосуддя.

Відповідно до ст. 59 Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу. Це конституційне положення знайшло своє відображення у всіх процесуальних кодексах, у тому числі у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), де гарантування особі права на захист є напроцуд важливим. В цьому аспекті «професійність» правової допомоги в кримінальному процесі України забезпечується сукупністю закріплених у законі вимог, які висуваються до осіб, що можуть бути залучені до участі в кримінальному провадженні як захисник [2, с. 144]. Правовідносини між обвинуваченим та захисником виникають у зв'язку із їх реалізацією в ході публічного процесу – захисту від обвинувачення органів держави, тому остання також наділена певним обсягом обов'язків щодо забезпечення справедливості кримінального провадження і не вправі залишатися осторонь у випадках порушення балансу змагальності сторін захисту і обвинувачення під час здійснення такої діяльності [3, с. 180].

Одразу звертає на себе увагу розбіжність між термінами, що використовуються для позначення виду допомоги, що надається особі у кримінальному провадженні: у Конституції України мова йде про правничу допомогу (так само як і в Цивільному процесуальному кодексі України (далі – ЦПК України), Господарському процесуальному кодексі України та Кодексі адміністративного судочинства України), а в КПК України і надалі вживається поняття «правова допомога». У Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» до 2023 року також використовувався термін «правова допомога», проте Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення доступу до безоплатної правничої допомоги» № 3022-ІХ від 10 квітня 2023 року, серед іншого, передбачено у тексті Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» слова «правова допомога» у всіх відмінках замінити словами «правнича допомога» у відповідному відмінку.

Свого часу автори законопроекту про внесення змін до Конституції України, пропонуючи замінити у Основному Законі поняття

«правова допомога» на «правничу допомога» зазначали, що така заміна зумовлена насамперед стандартами української мови, які визначають, що прикметник, застосований для позначення відповідного виду допомоги, походить від іменника, що позначає саму професію особи, яка надає таку допомогу. Іменником для позначення особи, яка надає послуги у сфері права (у юридичній сфері), є слово «правник». Отже, саме особи, що належать до правничої професії, надають професійну правничу допомогу. Більш того, терміни правовий – правничий – правний – юридичний є родовидовими синонімами [4]. О. Крушніцька доходить висновку, що термін правничу допомога є найбільш вдалим і його потрібно трактувати як багатаспектну діяльність правників, спрямовану на забезпечення верховенства права та реалізації прав кожної людини, яка вступає в певні правовідносини, зміст якої становлять здійснення юридично визначених засобів, що включають юридичні консультації та роз'яснення прав і процедур їх реалізації, допомогу в складанні й поданні заяв, клопотань, скарг та інших юридичних документів, ініціювання та участі у проведенні процесуальних дій і належному фіксуванні їх перебігу і результатів, оцінку належності, достовірності та допустимості доказів, аналізу законності юридичних рішень, вжиття заходів щодо поновлення порушених прав, відшкодування шкоди, заподіяної правопорушенням [5, с. 100].

Враховуючи, що тепер не лише у Конституції України, але і у профільному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вживається термін «правничу допомога», то видається не зовсім коректною відсутність відповідних змін у КПК України і використання там терміну «правова допомога», оскільки тепер складається ситуація, коли адвокат у кримінальному провадженні надає допомогу, яка не передбачена профільним законом.

Ст. 118 КПК України передбачає, що процесуальні витрати складаються із: 1) витрат на правову допомогу; 2) витрат, пов'язаних із прибуттям до місця досудового розслідування або судового провадження; 3) витрат, пов'язаних із залученням потерпілих, свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів; 4) витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і докумен-

тів, виготовленням дублікатів і копій документів. Таким чином, витрати на правову допомогу є складовою процесуальних витрат, тому актуального значення набуває вирішення питання про відшкодування таких витрат учасникам кримінального провадження, які їх понесли.

У науковій літературі справедливо зазначається, що інститут процесуальних витрат має профілактично-виховне значення, адже кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, повинен усвідомлювати той факт, що його невідвратно чекає не тільки кримінальне покарання, але й виконання обов'язків щодо відшкодування процесуальних витрат, пов'язаних із веденням кримінального провадження [6, с. 307].

Н. Поліщак у своєму дисертаційному дослідженні справедливо зазначає, що питання матеріального забезпечення адвокатської діяльності є дуже важливим. Але виправданим є й те, що якість виконання захисником своїх обов'язків має залежати лише від рівня його фахової підготовки і сумлінного ставлення до своїх обов'язків та в жодному разі не повинна залежати від того, чи виступає він за угодою або за призначенням. Тож оплата юридичної допомоги, яка надається адвокатами, – одна з найбільш складних проблем адвокатської діяльності [7, с. 53].

Відповідно до ч. 1 ст. 126 КПК України суд вирішує питання щодо процесуальних витрат у вирокі суду або ухвалою. Як правило, дане питання вирішується у вирокі суду, проте якщо розгляд справи у суді завершується не ухваленням вироку, а постановленням ухвали, то суд має вирішити питання про розподіл процесуальних витрат в ухвалі, якою закінчує розгляд справи.

У висновку Великої Палати Верховного Суду, викладеному в постанові від 17 червня 2020 року (справа № 598/1781/17, провадження № 13-47кс20), зазначено, що КПК не обмежує процесуальної форми вирішення питання щодо розподілу процесуальних витрат, у тому числі витрат на правову допомогу, виключно обвинувальним вироком. Суд повинен вирішити питання про розподіл процесуальних витрат у будь-якому рішенні, яким завершується розгляд кримінального провадження по суті, у тому числі в ухвалі про закриття кримінального провадження у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності [8].

О. Капліна та Н. Шаренко звертають увагу на те, що оскільки законодавець не передбачив можливості стягнення кримінальних процесуальних витрат у разі закриття кримінального провадження, зокрема, й у зв'язку закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, що ініціюється на стадії досудового розслідування (зважаючи на мету статті та проблемні практичні приклади, наведені вище), та враховуючи загальнодозвільний тип правового регулювання кримінального провадження, відповідно до якого органи державної влади, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України (ст. 19 Конституції України), кримінальні процесуальні витрати в цих випадках залишаються віднесеними на рахунок держави [9, с. 399].

Верховний Суд у своїй практиці вказує, що обов'язковим переліком документів на підтвердження відповідних витрат, незалежно від юрисдикції спору, є: договір про надання правової допомоги; розрахунок наданих послуг з їх детальним описом; документи, що свідчать про оплату гонорару та інших витрат, пов'язаних із наданням правової допомоги, оформлені у встановленому законом порядку (квитанція до прибуткового касового ордеру, платіжне доручення з відміткою банку або інший банківський документ, касові чеки, тощо). Вищезазначене узгоджується з висновками, викладеними у постановках Верховного Суду (справи № 821/227/17, № 726/549/19, № 810/3806/18, № 199/3939/18-ц, № 466/9758/16-ц) та в постанові Великої Палати Верховного Суду (справа № 826/1216/16). Чинне кримінальне процесуальне законодавство України не встановлює чіткого переліку доказів, які необхідно надати суду на підтвердження понесених витрат на професійну правову допомогу, однак зобов'язує надати докази на підтвердження розміру процесуальних витрат, у тому числі на правову допомогу, що входить до предмета доказування у кримінальному провадженні ст. 91 КПК України. Вирішуючи питання про відшкодування витрат на професійну правову допомогу, суд має враховувати складність справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); час, витрачений адвокатом на виконання відповідних робіт

(надання послуг); обсяг наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; ціну позову та (або) значення справи для сторони (постанова КЦС ВС від 23 червня 2022 у справі 607/4341/20). При визначенні суми відшкодування суд має виходити з критерію реальності адвокатських витрат (встановлення їхньої дійсності та необхідності), а також критерію розумності їхнього розміру, виходячи з конкретних обставин справи та фінансового стану сторін (висновок ВП ВС викладений у постанові від 19 лютого 2020 року, справа № 755/9215/15-ц) [10].

КПК України детально не регламентує процедури заявлення витрат на правову допомогу, на відміну від ЦПК України, яким чітко передбачена, наприклад, необхідність заявлення орієнтовного розрахунку судових витрат, які сторона понесла або очікує понести у зв'язку з розглядом справи, у першій заяві по суті. Якщо у кримінальному провадженні заявляється цивільний позов, то тут суди застосовують правила щодо відшкодування витрат на правову допомогу, які встановлені ЦПК України.

Наприклад, вироком Диканського районного суду Полтавської області від 04 січня 2023 року в справі № 529/1153/22 Н. визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 246 Кримінального кодексу України (далі – КК України) та призначено покарання у виді позбавлення волі на строк 1 рік та на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 1 рік. Вказаним вироком також було задоволено цивільний позов потерпілого Державного підприємства «Л.» та стягнуто із Н. на користь потерпілого грошові кошти у розмірі 50 961,74 грн. у рахунок відшкодування матеріальної шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. 26 квітня 2023 року представник потерпілого Державного підприємства «Л.» – адвокат С. звернувся до суду із клопотанням, в порядку п. 14 ч. 1 ст. 537, ст. 539 КПК України, в якому просив стягнути з Н. на користь потерпілого витрати на правову допомогу у сумі 4 207,00 грн, оскільки це питання не було вирішено вироком Диканського районного суду Полтавської області від 04 січня 2023 року. Відмовляючи у задоволенні даного клопотання, суд вказав наступне. З матеріалів справи вбачається, що до цивільного позову

потерпілого ДП «Л.» не було додано жодних доказів на підтвердження понесення потерпілим витрат на правову допомогу у зв'язку із розглядом кримінального провадження стосовно Н., у позові взагалі не було зазначено конкретного розміру понесених витрат на правову допомогу. До закінчення судових дебатів у вказаній кримінальній справі представником потерпілого не було подано доказів на підтвердження понесених потерпілим витрат на правову допомогу. Під час судових дебатів представник потерпілого ні особисто, ні шляхом подання письмової заяви не заявив клопотання щодо подання суду доказів на підтвердження понесення потерпілим витрат на правову допомогу протягом п'яти днів після ухвалення вироку. Керуючись ч. 5 ст. 128 КПК України, відповідно до якої цивільний позов у кримінальному провадженні розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК України, враховуючи те, що представником потерпілого в порушення вимог ст. 141 ЦПК України не було надано суду доказів на підтвердження понесення потерпілим витрат на правову допомогу ні під час подання цивільного позову в рамках кримінального провадження, ні до закінчення судових дебатів при розгляді кримінального провадження, не подано клопотання під час судових дебатів про надання відповідних доказів протягом п'яти днів після ухвален-

ня вироку, суд вважає за необхідне відмовити у повному обсязі у задоволенні клопотання представника потерпілого ДП «Л.» – адвоката С. про стягнення з Н. на користь потерпілого витрат на правову допомогу [11].

Таким чином, у випадку заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, питання про відшкодування цивільному позивачу понесених ним витрат на правову допомогу вирішується на основі загальних положень цивільного процесуального законодавства.

Висновки. Таким чином, створення в Україні належної системи правової допомоги є однією з важливих гарантій як забезпечення права особи на судовий захист, так і елементом інструментарію ефективного правосуддя. Оскільки не лише у Конституції України, але і у профільному Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» вживається термін «правнича допомога», аргументовано необхідність внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України і використання у ньому терміну «правнича допомога» замість «правова допомога». У випадку заявлення у кримінальному провадженні цивільного позову, питання про відшкодування цивільному позивачу понесених ним витрат на правову допомогу вирішується на основі загальних положень цивільного процесуального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Салманов О. В. Щодо процесуальних витрат в кримінальному судочинстві. *Шляхи удосконалення досудового розслідування: організаційно-правові аспекти* : збірник матеріалів науково-практичного круглого столу (м. Харків, 24 жовтня 2019 р.). Харків, 2019. С. 123–126.
2. Волошанівська Т. Право на практичну та ефективну правову допомогу як складова частина права на захист у кримінальному провадженні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. Випуск 5 (27), жовтень 2017. С. 143–147.
3. Дроздович Н. Л. Критерії визнання ефективності / неефективності надання правової допомоги у кримінальному провадженні за даними судової практики Верховного Суду. *Правова держава*. 2021. № 42. С. 179–188.
4. Пояснювальна записка до Проекту Закону України про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). URL: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=57209&pf35401=373303> (дата звернення: 10.12.2023).
5. Крушніцька О. В. Розмежування поняття правової допомоги. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 98–102.
6. Дрозд В. Окремі аспекти регламентації інституту процесуальних витрат за Кримінально-процесуальним кодексом України 2012 року. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 304–308.
7. Поліщак Н. І. Процесуальні витрати у кримінальному провадженні України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Львівський державний університет внутрішніх справ МВС України. Львів, 2017. 211 с.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 17 червня 2020 року у справі № 598/1781/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977787> (дата звернення: 10.12.2023).

9. Капліна О. В., Шаренко С. Л. Проблеми розподілу процесуальних витрат при звільненні особи від кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2021. Вип. 69. С. 391–401.

10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 07 вересня 2023 року у справі № 202/8301/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/113536396> (дата звернення: 10.12.2023).

11. Ухвала Диканського районного суду Полтавської області від 04 травня 2023 року в справі № 529/1153/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/110754990> (дата звернення: 10.12.2023).